

**1895, TRES LLIBRES EN DANSA:
FLORS DEL CALVARI, SANT FRANCESC,
EN DEFENSA PRÒPIA**

Isidor CÒNSUL

A la tardor de 1895, Verdaguer va publicar els tres llibres que d'una manera més concloent i clara reflectien l'abast de la seva crisi i tragèdia personals. Amb pocs dies de diferència sortiren publicats el volum *Sant Francesc*,¹ el 4 d'octubre, i immediatament abans o uns dies després, l'opuscle *Mosén Jacinto Verdaguer en defensa propia. Colección de cartas al «Noticiero» y a la «Publicidad»*. Totes dues obres s'havien imprès a la Tipografia l'Avenç i a l'opuscle, on signaven com a editors «varios amigos de Mosén Verdaguer»,² s'hi recollien, en versió original i traducció castellana encarada, els articles d'*Un sacerdote calumniat*, primera sèrie de *En defensa pròpia*, publicats aquell mateix estiu a *La Publicidad*, entre el 6 d'agost i l'1 de setembre, a més del comunicat previ que sortí el 17 de juny a *El Noticiero Universal*. Només dos mesos més tard, la primera quinzena de desembre però amb la data editorial avançada a 1896, Verdaguer publicà *Flors del Calvari*.³ El dia tres de desembre anuncià per carta a Cosme Vidal que en vuit dies en rebria un exemplar, i a l'arxiduc Lluís Salvador, a Mallorca, el servei de correus li'n va dur el seu el dia 18. Altres testimonis d'amics i de llibreters demostren que *Flors del Calvari* fou posat en circulació abans que no comencés el 1896, data que, si més no damunt del paper, en certificava la publicació. Va sortir de la impremta abans del 15 de desembre; el rastre de la correspondència indica que probablement ho féu entorn dels dies 10, 11 o 12,⁴ i era un llibre que rodava i es venia bé abans de les festes de Nadal.

1. Jacint VERDAGUER. *Sant Francesc*. Barcelona: Tip. «L'Avenç», 1895. El llibre indica en el colofó que s'acabà d'estampar el 3 d'octubre, vigília de Sant Francesc. D'altra banda, en el seu *Dietari*, Francesc Rierola fa constar en l'anotació del dia «4» d'octubre que «aquesta vesprada surt als aparadors de les llibreries el "Sant Francesc" de Mossèn Verdaguer». Vegeu Francesc RIEROLA. *Dietari*. Pròleg i edició a cura de Segimon Serrallonga. Vic: Eumo Editorial, 1983.

2. L'opuscle s'acomboiava amb uns mots d'entrada adreçats «Al público y a la prensa» i s'arrodonia amb alguns poemes de *Flors del Calvari*. Diuen els editors de l'*Epistolari de Jacint Verdaguer* (en endavant EJV), que l'opuscle no fou posat a la venda i que el traductor al castellà del conjunt d'articles *Un sacerdote calumniat* era Joan Moles. Vegeu nota 3 de la carta 1139 dins EJV (Volum IX, 1894-1896). Transcripció i notes per J.M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas. Barcelona: Barcino, 1986, p. 142-143.

3. Jacint VERDAGUER. *Flors del Calvari*. Barcelona: Henrich i Cia., 1896.

4. Vegeu EJV (Volum IX, 1894-1896), les cartes 1165, 1170, 1173, 1175, 1176, 1178 i 1179.

La publicació de tots tres títols en un període tan curt de temps demostra dues coses: el bon moment creatiu pel qual passava Verdaguer i fins a quin punt les cancellades circumstàncies biogràfiques havien influït en el tram i evolució de la seva obra. Ho feren accentuant un gir poderós cap al lirisme més interioritzat i un tomb cap als àmbits d'una literatura del jo que ja havia apuntat en el dietari espiritual *Roser de tot l'any*, publicat el 1894. Amb una finor i un olfacte exquisits, Joan Maragall s'havia adonat d'aquests moviments d'interiorització lírica i deixà escrit que «mucho de personal palpitaba ya en aquel riquísimo breviario que publicó dos años hace con el título de *Roser de tot l'any*; sin embargo, allí no había aún la voluntad del poeta de gritar y de mostrarse todo entero (...) en *Sant Francesc* y en *Flors del Calvari* se abre el poeta y se abandona a una autopoeización que infunde a estos dos libros un vigor excepcional».⁵

Un vigor excepcional, efectivament, peixat per les difícils circumstàncies biogràfiques del poeta d'ençà la primavera de 1893. És a dir, després de la sortida de casa Comillas, el confinament a la Gleva, el neguit per pagar els deutes contrets, el 1892, amb la compra de la capella de Santa Creu de Valcarca i la finca dels Penitents; els malentesos de la seva relació amb la família Duran, la sospita d'emboigiment i la pluja de calúmnies, traïcions i mentides que li caigué al damunt, segons la seva particular visió dels fets. El conjunt de tot plegat el va dur a congriar un gruix d'ansietats i un embús d'angoixes que esclataren sorollosament en el desllorigador de la primavera i l'estiu de 1895, quan l'anomenat drama Verdaguer arribà al punt de màxima turbulència i dolor.

Setembre de 1894-agost de 1895: cronologia d'un any revés

Quan es repassa la cronologia de l'anomenat cas o tragèdia Verdaguer, és fàcil d'adonar-se que, entre el setembre de 1894 i l'agost de 1895, el calendari posa èmfasi a subratllar un rosari de fets que greixaren abundantment els mecanismes del conflicte. I proposo encetar el cademat per l'afer de la calúnnia de Simona Aparicio, serventa domèstica de la família Duran que fou acomiadada perquè, essent soltera, havia quedat embarassada. La minyona, per despit, i també per treure'n algun benefici econòmic, anà a trobar Joan Güell, cosí del poeta, per explicar-li que quan Verdaguer baixava de la Gleva a Barcelona anava a veure la família Duran i practicava l'oració en una cambra del pis que feia d'oratori. Segons la versió de Joan Güell «quan se li obria la porta del pis [...] indagava si hi havia gent forastera, i cerciorat de que no n'hi havia, entrava al pis, en el que hi havia una cambreta en forma d'oratori. Allà mossèn Cinto hi feia oració, escrivint en un llibre totes les inspiracions que en ella rebia».⁶ Sembla fora de dubte que el mateix Joan Güell demanà a la noia que ho fes saber a l'altre cosí del poeta que vivia a Barcelona, Narcís Verda-

5. Joan MARAGALL. «*Sant Francesc / Flors del Calvari*». Dins *Obres Completes de Joan Maragall*, volum XVIII. *Notes crítiques de Literatura Catalana*. Barcelona: Sala Parés. Llibreria, 1934, p. 24-25.

6. Joan GÜELL. *Vida íntima de mossèn Jacinto Verdaguer*. Barcelona: Siglo XX, 1911, p. 120. En totes les citacions d'aquest treball normalitzo l'ortografia.

guer i Callís, i fou també qui li pagà el viatge fins a Vic perquè ho ennovés al bisbe Morgades, que, per la seva banda, féu cridar el sacerdot i li demanà explicacions. Als pocs dies de l'entrevista, apunta Joan Güell, «rebérem una targeta del senyor Bisbe Morgades participant-nos que havia cridat a Mossèn Cinto, el qual li havia negat rodonament tot el que aquella minyona li havia dit».⁷ Aquest enrenou d'anades i vingudes devia escunçar-se les primeres setmanes de setembre de 1894. Verdaguer en patí profundament, considerà que es tractava d'una monumental calúmnia i, tot plegat, el va dur a actuar sense gaires contemplacions. El 25 de setembre s'adreçà a Narcís Verdaguer i Callís amb una carta freda i dura que encapçalà amb els versos d'una de les Flors de Mira-Cruz (la LIV), de *Flors del Calvari*: «Sabés on vénen calúmnies,/ calúmnies i vituperis,/ jo n'aniria a comprar;/ tot l'or i argent ne daria,/ de la terra los imperis/ i les illes de la mar». Sis versos d'una flor breu en forma de poema que no costa gaire de relacionar amb el grup de composicions de *Flors del Calvari* que, ja sigui directament o més de biaix, fan referència a la realitat de la calúmnia.

Pocs dies després, la dinàmica de la mateixa història endegà l'atzagaiada del reconeixement, per part de Verdaguer i davant del notari Pius Mas, d'un deute de vint-i-cinc mil pessetes a favor de la vídua Duran. El 9 d'octubre es signà l'acta notarial en la qual Donya Deseada acceptava com a garantia de pagament una hipoteca sobre la finca de Vallcarca. Sembla clar que s'han de relacionar tots dos afers i que l'estrany reconeixement de deutes s'ha d'interpretar com una resposta conclouent a la calúmnia de Simona Aparicio. I més encara si considerem que uns dies abans de la carta del 25 de setembre el poeta s'havia adreçat a Narcís Verdaguer i Callís comentant-li que seria bo que veiés el projecte que els creditors havien preparat per convertir la finca dels Penitents en una casa de salut. Semblava una bona manera de pagar els deutes i Verdaguer apuntava amb un punt d'engrescament que li agradava el pla que «fos alló manicomi o casa de salut».⁸ Per tant, alguna cosa el féu mudar sobtadament de parer —amb tota probabilitat la calúmnia de Simona Aparicio— i l'obligà a sortir amb el ciri trencat de la hipoteca a favor de Donya Deseada. El bisbe i el marquès en tingueren notícia pels mateixos creditors⁹ i l'afer, és clar, portà cua. Primer una escridassada del bisbe Morgades¹⁰ i, el 3 de desembre, una carta on li prohibia d'absentar-se del santuari de la Gleba sense el seu permís: «Por último, sabiendo bien lo que hago, le prohibo tenga más relaciones con la consabida familia y que vaya a Barcelona sin permiso mio y exposición del motivo que allí le lleve».¹¹

7. Joan GÜELL, *Vida íntima de mossén Jacinto Verdaguer*, op. cit., p. 120.

8. EJV. Volum IX, 1894-1896, carta 1056.

9. Josep JUNYENT i RAFART, *Manuscrits verdaguerians de revelacions, exorcismes i visions. Volum I. Llibretes de visions de Teresa*. Barcelona: Barcino, 1994, p. 289-290. Segons Junyent, les 25.000 ptes. de la hipoteca feien una quantitat superior al preu real de la finca.

10. Verdaguer se'n queixava en la carta del 8 de desembre de 1894: «Forta fou l'embestida que rebí de V.S. lo dia de Sant Joan de la Creu, mes ell que es mon estimadíssim patró, me recordà sa petició: *Pati et contemni pro Deo, et tacui et faciem non averti ab increpandibus et conspuentibus me*». EJV. Volum IX, 1894-1896, carta 1071.

11. EJV. Volum IX, 1894-1896, carta 1070.

En el remolí d'aquest ambient tibet, que no parava d'enrarrir-se ni de carregar-se de tensió, trobà el seu lloc i jugà el seu paper la inscripció perpètua a la Casa Asil de Capellans, que actuà, per dir-ho en paraules de Joan Torrent i Fàbregas, com una bomba d'efecte retardat. Feia vuit o nou mesos, el 6 de març de 1894, que Morgades hi havia inscrit Verdaguer bo i plantejant la jugada com una assegurança de futur. Tot i que al poeta no li feia cap gràcia aquest val perpetu, només hi oposà, d'entrada, l'objecció d'una finíssima ironia:

Al despedir-me ahir de V.E. en son palau episcopal [dia 1 de març de 1894] me parlà de si m'havia inscrit o m'anava a inscriure en Casa Asilo. Jo li'n doní i li'n torno a dar tes gràcies, mes després d'encomanar-ho a la Mare de Déu, me sembla que és massa assegurança per mi i que Ella me vol més desarrelat d'interessos i conliances¹² de la terra. Observo que d'ençà que m'en vaig desprendre, veig més clar en lo negoci dels interessos de Déu; d'ençà que no miro tant pel meu cos, estic millor del cos i de l'ànima, i com més m'aparto del benestar, més i millor lo trobo. Doncs deixe'm entregar cegament a aqueixa providència quals ulls veïlladors veig sobre i quals mans veig davant meu.¹³

Tot i la carta, no es tornà a parlar del val perpetu fins a finals d'any quan la Casa Asil de Capellans es metamorfosà en manicomi en uns versos de *Flors del Calvari*. Em refereixo al poema «Benvinguts», datat el 2 de novembre, on el val per a la institució benèfica es converteix en «una cèdula de boig» i en un «protocol de follia».

Així s'arriba al darrer tram de 1894 i, encara que Morgades li havia prohibit de deixar la Gleva, Verdaguer viatjà a Mallorca, el 14 de desembre, per cercar ajut econòmic de l'arxiduc Lluís Salvador, i no en tornà fins a fi d'any. El suport de l'arxiduc el tranquil·litjà una temporada i pràcticament no es va moure de la Gleva fins a la fugida definitiva, el maig de 1895. Els mesos d'aquell darrer hivern al santuari passaren «nuvolosos i rúfols i negre preludi de la tempesta que se m'acostava», recorda Verdaguer en el pròleg de *Sant Francesc*, i foren aprofitats per enllestir el llibre sobre el Sant d'Assís que va carregar amb connotacions i paral·lelismes personals.

La calma prèvia a la tempesta definitiva s'allargà fins mitjan abril, quan el poeta va rebre la carta de retractació de Simona Aparicio. L'antiga criada de Donya Desseada demanava perdó per la calúnnia que l'havia sotragat mesos enrera i Verdaguer, creient tal volta que la carta de la minyona obria noves perspectives al cas, aprofità que hi havia rebaixes en els bitllets de tren a Madrid, amb motiu de les festes de Sant Isidre, i hi viatjà, el 10 de maig, per parlar amb Claudi López.¹⁴ Volia demanar-li novament ajut per pagar els deutes, però del marquès no rebé altra cosa que una cara llarga i promeses carregades d'ambigüitat. A Madrid acabà i datà la

12. La carta, segons Joan Solà i Camps, té un error de transcripció. En comptes de *conliances* ha de dir *confiances*.

13. EJV. Volum VIII, 1892-1894, carta 1014.

14. Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*. Dins *Obres Completes*. Barcelona: Selecta, 1975, p. 1212. 5a ed.

segona versió d'«Impressió de les llagues», un poema llarg, desolat i abrupte del volum *Sant Francesc*, que tracta del calvari del Sant i la seva identificació amb Jesús, a la muntanya d'Alverna —o la Verna— mitjantçant l'estigmatització de les plagues de la Creu sobre el seu cos.

De retorn a Catalunya, Verdaguer ja no es va voler moure de Barcelona i fou llavors que els fets es precipitaren a tomballons: el 2 de juny l'atribolat poeta rebia un raig de crits de Jaume Collell a la sagristia de Sant Felip Neri¹⁵ i pocs dies després una carta de Morgades li manava de tornar immediatament a Vic.¹⁶ Verdaguer contestà el 15 dient que d'ençà que els seus calumniadors eren escoltats al palau episcopal les flors se li havien tornat espines i, havent-li fugit, d'altra banda, l'esperança de poder pagar els deutes, l'única sortida que li quedava era la de les lletres: «francament no pensava jo que V.E. hagués de prendre axís los passos que dono i tentatives que faig de venir-me'n a on les puc cultivar, tinc los editors de les obres estampades (que són mon unic capital) i en trobaré per les que penso estampar abans de gaire».¹⁷

Són els dies que Verdaguer s'adona que és seguit pel carrer i quan la policia es presenta dues vegades a la dispesa on viu per detenir-lo.¹⁸ El procés s'accelera: el 17 de juny escriu el comunicat al director de *El Noticiero Universal* i, en una fluïda correspondència epistolar amb Morgades, deixa clara la seva voluntat de resistir, així com la impressió que ha cremat les naus de qualsevol retorn i una disposició a moure l'escàndol que calgui fent públic el setge a què se'l sotmet. El 10 de juliol escriu una lletra ferotge a Jaume Collell acusant-lo de fals, hipòcrita i traïdor,¹⁹ i el 23 rep els quatre enviats del tribunal eclesiàstic de Vic que li fan saber, de paraula i

15. «Lo 2 de juny trobí en la sagristia de Sant Felip Neri al no tan fidel com antic company mossèn Collell qui, enfadat de que jo fos encara a Barcelona, a on ell sent canonge de Vic passa la meitat de l'any i de la vida, se posà a cridar, fora de si, per assustar-me, dient que aquell mateix dia ho anava a dir al senyor bisbe», dins Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1213. Un mes més tard, Verdaguer recordava l'escriadassada en la darrera lletra que adreçà a Collell: «*Obras son amores*, mossèn Jaume, i les teves obres consonen poc ab les protestes d'afecte de les teves cartes. L'endemà del teu esclat de furor en la sagristia de Sant Felip, esclatava a Vic la tempestat contra mi. ¿Qui la va congriar? La tarde en què se'm volia fer presoner, tu, organitzador vil de l'atentat, eres a Barcelona, fent-me enviar cartes per lo P. Valls i per en Montserrat». EJV. Volum IX 1894-1896, carta 1113.

16. «Dije a usted terminantemente, de palabra y por escrito, que no quería fuese usted a Barcelona sin mi expreso permiso, y a pesar de esto he averiguado lo ha hecho usted y que está en esa hace días. Inmediatamente, sin delación y excusa, se me presentará usted hoy mismo o mañana a recibir órdenes bajo apercibimiento de lo que haya lugar». (EJV. Volum IX, 1894-1896, carta 1097).

17. EJV. Volum IX, 1894-1896, carta 1099.

18. «Lo 13, diada de Corpus, un policia me seguí a la capella de Sant Llatzer, a on aní a celebrar l'ofici, i a la tarda, a la de Nostra Senyora Reparadora, a on aní a acompanyar una estona a Jesús Sagramentat, no gosant acompanyar-lo a la processó. Lo dia 14, al sortir de casa a quarts de sis, tinguí l'acostumat seguidor, cap a l'església dels Caputxins a on diguí la Missa. A les quatre se presentà en ma posada un agent de policia amb la següent: *Por orden gubernativa, que se prenda a D. Jacinto Verdaguer, presbítero*». Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1213.

19. Joan Requesens, que ha estudiat a la menuda la relació de Jacint Verdaguer i Jaume Collell, m'ha fet notar que, possiblement, la carta de Verdaguer no passà d'un esborrany. Ell

per escrit, que ha estat suspès de llicències *in divinis*. El 6 d'agost, a *La Publicidad*, començà a explicar els detalls de la pròpia experiència i la perspectiva personal del drama en els articles que conformen la primera tongada del volum *En defensa pròpia*.

La dolorosa experiència es converteix en literatura

Alhora, i tot al llarg d'aquests mesos, Verdaguer havia enllestit dues de les obres fonamentals dels darrers deu anys de la seva vida: *Sant Francesc*, primer, i *Flors del Calvari*, després, que conjuntament amb la primera sèrie *En defensa pròpia* arrodonien una collita literària excepcional en aquella tardor de 1895. Tres llibres íntimament relacionats que conflueixen, des d'angles i camins diferents, en el nus d'una difícil cruïlla en la biografia del poeta. Els articles a *La Publicidad*, en una sòbria lliçó de llenguatge periodístic, sistematitzaven a la menuda els girs d'una història dramàtica i es convertien, al mateix temps, en un discurs clar, argumentat, contundent i magnífic, de torna, des d'una perspectiva literària. Per la seva banda, *Flors del Calvari* havia nascut com un llibre de consols, aquest és el subtítol que l'agombola, el gruix més important del qual s'allarga des de la sortida de Verdaguer de Casa Comillas, la primavera de 1893, fins al present de 1895, tot i incloure, també, poemes anteriors, el més antic dels quals és segurament, *Vora la mar*, de 1883.²⁰

Sant Francesc, finalment, partia d'un projecte anterior vinculat a la celebració del setè centenari del naixement de sant Francesc d'Assís, el 1882. Fou un projecte que restà a mig aire amb el tast dels cinc poemes publicats a *Salteri franciscà, romancets sobre la prodigiosa vida del Patriarca Sant Francesc*, als quals cal sumar els que varen quedar enllestits —bé que la majoria inèdits— en els mesos immediatament posteriors a l'octubre de 1882. «Com un somni fa oblidar l'altre i mon enteniment no és dels que lleven més d'una collita a l'any» —apuntava el poeta en el pròleg franciscà— «nous projectes literaris m'ho traguieren del cap i esperà, per rebrotar-hi, saó i dies més falaguers».²¹ La saonada favorable arribà entre les nevades de l'hivern de 1895, quan, sol i desamparat a la Gleva, passant per boig, calumniat i humiliat, Verdaguer descobrí en sant Francesc d'Assís la possibilitat d'una experiència similar, una ànima germana, un retrat paral·lel, un mirall fet a mida per a reflectir la imatge que li calia. Per això apunta en el pròleg que sant Francesc «fou deshereditat de son pare, traït per son mateix germà, esbroncat i escopit per sos

creu que no fou enviada i, per la mateixa raó, Collell no la va rebre. Es la carta 1113 de l'EJV (Volum IX, 1894-1896), on figura, efectivament, com un esborrany (ms. 1808 de la Biblioteca de Catalunya). Els curadors de l'epistolari, però, suposen que sí que fou enviada i que es convertí en la darrera carta entre Verdaguer i Collell.

20. En el ms. 381 de la Biblioteca de Catalunya, full 85r, s'hi conserva l'imprès d'una edició del poema amb la data que figura a *Flors del Calvari* (Caldetes, 10 de gener de 1883). El poema, però, fou treballat de nou sobre l'imprès fins a trobar la forma definitiva. Això succeí gairebé deu anys després, segons ho indica la data 15-XI-91 que figura al costat de les correccions.

21. Jacint VERDAGUER. *Sant Francesc*. Barcelona: Tip. «L'Avenç», 1895, p. x.

amics, i perseguit a cops de pedra i a grapats de fang, pels nois del carrer, com un home faltat de judici».²² Aquell hivern, el llibre *Sant Francesc*, en un espectacular procés de metamorfosi respecte de la idea de 1882, trobà el caient dels seus darrers versos en la mesura que s'anava transformant en un joc subtil de miralls que reflectien, en la vida del sant, aspectes i detalls del drama de Verdaguer. Del pròleg franciscà, que és altament il·lustratiu, cal tenir en compte, em penso, tres eixos de reflexió: a) El fet de prendre consell «de l'apostol de l'amor, de la pobresa i del menyspreu de si mateix»; b) la comparança amb un sant que fou titllat de boig, desheredat per son pare, traït pel seu germà, esbronat pels amics i perseguit a cops de pedra pel carrer; c) la certesa que havia de combatre «la falsa saviesa del món» amb l'única follia possible des d'una perspectiva religiosa i una estètica de tradició mística, «la follia de la Creu». Tots tres eixos franciscans encaixen dins del tramat del drama patit per Verdaguer i, per la mateixa regla de tres, el «Pobriíss d'Assís» es convertí en l'ànima germana que reflectia, en paral·lel i amb la perspectiva que dona la distància, una situació semblant a la viscuda dolorosament pel poeta. Per un altre costat, totes tres coordenades campen abundoses pels poemes de *Flors del Calvari* i tampoc no és difícil de trobar-les en els articles de la primera sèrie de *En defensa pròpia*.

Flors del Calvari, a més, presenta la particularitat de tenir un nombre important de poemes datats: trenta, exactament, inclòs el text del pròleg. I es pot rastrejar la data de redacció de vuit composicions més seguint l'epistolari i algunes indicacions dels manuscrits²³ que he pogut consultar. D'aquests trenta-vuit textos datats, catorze són de 1895, setze de 1894, sis de 1893 i només n'hi ha dos d'anteriors a l'any de la sortida de Verdaguer de Casa Comillas. És una gradació que es correspon amb l'esperit del pròleg que explica l'estructura del volum i, per un altre costat, són dates que acostumen a agrupar-se en curiosos blocs de temps que fins i tot permeten, en algun cas, la relació amb esdeveniments punters de la tragèdia verdagueriana. Per exemple, els vuit poemes datats entre el mes de setembre i els primers dies de novembre de 1894, la composició dels quals coincideix amb les setmanes de la calúmnia de Simona Aparicio i el posterior reconeixement dels deutes a la vídua Duran amb la hipoteca signada davant de notari. Verdaguer enceta el poema «Benvinguts», el 2 de novembre, al·ludint la tiroia d'«improperis i dolors» que li arriben: «Ne surten a dalt del cel / i ja en veig dintre l'ermita». I se n'alegra perquè sap veure'ls, a la llum de la fe, com un missatge de Jesucrist i la mena de primícies que atorga l'amor diví als esperits que més estima. És el menyspreu de si mateix del pròleg franciscà i, d'altra banda, el nucli del poema no s'allunya gens d'altres composicions del mateix volum *Flors del Calvari*, com ara «A un detractor» o «A mos bescantadors», per donar només un parell d'exemples, que tracten també el tema de la calúmnia i la celebren com un guany de catarsi espiritual i religiosa. Aprofito per recordar el text del primer, una composició breu que considero, a títol estrictament personal, de les més contundents i reeixides del volum:

22. Jacint VERDAGUER. *Sant Francesc*, op. cit., p. XI.

23. Vegeu els ms. 369, 381 i 758 de la Biblioteca de Catalunya.

Calumnia, detractor,
 ta llengua de glavi esmola;
 los esbroncs són mon plaer,
 los penjaments la meua honra.
 Si del glavi no en tens prou
 pren al sastre l'estisora,
 tu m'has de fer lo vestit
 que tinc de dur a la glòria.
 L'enclusa pren al ferrer,
 a l'argenter la gresola;
 no em plagues ni el foc ni el mall,
 tu m'has de fer la corona,
 una perla és cada insult,
 un diamant cada afronta.²⁴

A l'altra composició, «A mos bescantadors», s'encara als «amadíssims enemics» («guardians del meu honor,/ mirall de les meves taques,/ herbejadors de mon camp,...») agraint-los el bé que li han fet en haver-lo purificat. De nou, doncs, la mateixa flaca del menyspreu per un mateix i l'agafador substancial a l'experiència d'un calvari propi, la paradoxal follia de l'esperit de la Creu que torna flors a qui li dóna espines. «Veniu a mi congoixes del martiri [...] Veniu, llorers i palmes del Calvari [...] Espina del dolor, vine a punyir-me», escriu a «Sum vermis», per afegir que «des d'avui colliré los vilipendis/ i llengoteigs com perles i topazis».

D'una manera més indirecta, bé que amb la mateixa evidència, el tema surt també en algunes composicions de *Sant Francesc*. A «Follia santa», per exemple, el mateix Francesc d'Assís posa la seva honra en les «befes i menyspreus», i troba que «els vilipendis i afronts, / l'insult i la mofa» són un preu més aviat petit si amb ells es pot comprar la glòria del cel. A la segona part del poemari franciscà, i en dues composicions paral·leles, Verdaguer presenta les figures de Fra Ginebre i de Jacoponi, i els mostra com a emblemes purs del franciscanisme primitiu i més essencial. Fra Ginebre és un model de santa simplicitat («beneit i ximple del cel», diu en un dels esborranys del poema).²⁵ Jacoponi, en canvi, exemplifica magistralment el cas del boig místic, el famós advocat Jacobo Benedetti, paradigma de seny i de saviesa que, després d'una conversió radical, es passejava fent penitència per Todí vestit com un ase i a «quatre grapes», «duent a l'esquena un bast / i al llavi unes esmorralles» —apunta textualment Verdaguer. Alguns dels paràgrafs de tots dos poemes no s'allunyen gens de les composicions esmentades de *Flors del Calvari*. Parlant de Fra Ginebre, Verdaguer apunta que els aplaudiments li fan por:

24. Jacint VERDAGUER. *Flors del Calvari*. Barcelona: Imp. de Henrich y Cia., 1986, p. 86.

25. El 26 d'agost de 1895, un mes i escaig abans de la publicació de *Sant Francesc*, «La Publicidad» se'n féu ressò a l'avançada i en donà un tast de cinc poemes, un dels quals era «Fra Ginebre». Entre les variants que s'hi observen respecte de l'edició definitiva n'hi ha una de cabdal: el vers 29 —«Vivint ab lo cor al cel»— tenia una altra contundència a les pàgines de «La Publicidad»: *Beneit i ximple del cel*.

[...] té l'or i argent per escòria,
 los escarnis per honor,
 os vituperis per glòria.
 Si algun passant, quan lo veu,
 amb dicteris l'apedrega,
 si li tira algun menyspreu,
 amatent ell lo replega.²⁶

Costa ben poc de relacionar aquests versos amb una de les estrofes de «La pedregada», a *Flors del Calvari*, on el poeta regracia els qui l'apedreguen i els demana que li'n tirin més, de pedres, que d'immediat se li converteixen en perles i diamants. És exactament el mateix que passa en parlar del poeta místic de Todi. Verdaguer insisteix en unes imatges paral·leles i escriu que Jacoponi cercava els escarnis i els afronts de la mateixa manera que els mundans busquen l'or i la plata:

[...] anomena béns als mals,
 a la fortuna desgràcia,
 i aquell lo fa més content
 que li escup més a la cara.
 Embogit corre pel bosc
 tot vessant cançons i llàgrimes,
 recordant-se de Jesús,
 qui les plorà tan amargues.
 Per tot lo cerca amb grans plors,
 per tot lo crida a veus altes;
 sovint creient-lo abraçar,
 s'abraça amb lo tronc dels arbres.
 Un dia se li apareix
 i es diuen eixes paraules:
 —Doncs quines ximpleses fas?
 —Vos me les heu ensenyades.²⁷

És un exemple clar per il·lustrar aquesta paradoxal lloança dels escarnis i afronts i el fet de manifestar una suposada alegria pels cops i les escopinades rebudes, temes recurrents a *Flors del Calvari* i teoritzats en els articles de la primera sèrie de *En defensa pròpia*: «Com la caritat és una virtut tan alta» —escriu en el quart lliurament— «Déu nostre senyor espera a premiar en l'altra vida als que l'exerciten i aquí en la terra es complau a enviar-los sofriments, injúries i oprobis».²⁸ Just per això es tracta, des de la perspectiva del poeta, de combatre la falsa saviesa del món amb la follia de la creu.

El poema sobre Jacoponi de Todi fou ponderat per Leopoldo Alas, «Clarín», en la nota crítica, una «Revista mínima», que va escriure sobre el volum *Sant Francesc* a les pàgines de *La Publicidad*. «Clarín» deixa clar quin és el to líric i personal del poemari franciscà i manifesta que Verdaguer, «poeta perseguido, se consuela de su

26. Jacint VERDAGUER. *Sant Francesc*, op. cit., p. 143.

27. Jacint VERDAGUER. *Sant Francesc*, op. cit., p. 145-146.

28. Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1207.

desgracia». Del conjunt del volum accentua la força de la composició sobre Jacoponi de Todi («el probable autor de «Stabat mater dolorosa» —remarca— «el enamorado de Jesús que hasta en el infierno esperaba ser feliz, llevando como llevaba, en el corazón a Cristo»). Després d'enaltir la composició, «Clarín» la còpia sencera i tancà l'article amb una matisació impagable per l'enorme ironia i els graus de subtilesa que hi tragina. Al·ludeix al breu idil·li de la cloenda del poema, quan Jesús s'apareix a Jacoponi, i conclou: «¡Pobre Jacoponi si en vez de aparecersele Jesús se le presenta el obispo de Barcelona, o el de Cádiz, o el de Granada... o el P. Goberna!». ²⁹

Altres punts d'una temàtica recurrent

Una lectura en paral·lel dels tres llibres publicats la tardor de 1895 dóna diferents possibilitats a l'hora d'establir semblances, recurrències i fins expressions calcades d'un paper a un altre. «De gran pujada, gran baixada i qui més alt puja de més alt cau», apunta Verdaguer per cloure el cinquè article de la primera sèrie de *En defensa pròpia*. I el mateix adagi li serveix per a començar el poema «No em deixeu caure», a *Flors del Calvari*:

De gran pujada – ve gran baixada;
jo al cim de l'arbre – m'era enfilat,
mes fou per caure – de més alçada;
qui més alt puja – de més alt cau.³⁰

No és la intenció d'aquest paper seguir el detall de totes les concurrències, sinó simplement destriar-ne algunes, potser les més evidents, per demostrar que tots tres llibres són camins de llargada i gradació diferents, però que conflueixen en un mateix nus temàtic i personal. L'esperit franciscà, per exemple, fa acte de presència en un dels articles de la primera sèrie *En defensa pròpia*, just quan Verdaguer recorda la cèdula d'admissió en l'Asil Hospital de Capellans on, segons el poeta, podia passar a fer-se fonedís tota la vida. Per aquest motiu, «no sentint-me amb prou vocació per enclaustrar-me, responguí que, com a terciari i fill de Sant Francesc, m'estimava més estar a lo que la providència se servís enviar-me, i no volguí pendre'n possessió». La citació és del sisè article de la sèrie, que es tanca a més amb una diàfana declaració de principis: «val més ser aucell de bosc que de gàbia». ³¹ I tampoc no serà sobrer recordar que els darrers articles publicats a la segona sèrie *En defensa pròpia* porten un mateix títol, «Un boig ne fa cent», en perfecta relació amb un dels poemes més significatius de *Sant Francesc*, «Follia santa», que s'encapçala amb el lema que dibuixen aquests versos:

29. CLARÍN. «Revista Mínima». *La Publicidad* (8-XI-1895).

30. Jacint VERDAGUER. *Flors del Calvari*, op. cit., p. 60.

31. Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1210.

Puix diu que un boig ne fa cent,
oh Francesc, flor de la Umbria,
vos que passareu per boig,
dau-me vostra bogeria.³²

Encara un altre exemple. A *Flors del Calvari*, el poema «Pobresa» porta com a lema l'afirmació franciscana «És la reina de tot», referida a la virtut de la pobresa, i s'hi enalteixen els seus efectes com una de les més altes qualitats de l'esperit. Aplicat com a teràpia pròpia, Verdaguer remarca que amb la pobresa li vingué la bonança: «perdent los béns també en perdia el jou;/ si de res jo sentia la recança/ me deia Déu: De mi no en tindràs prou?».³³ I a «Sum vermis» declara la coneguda paradoxa que la pobresa serà el seu tresor. A *Sant Francesc*, el tema de la pobresa és, com li pertoca, un eix recurrent del volum i nodreix composicions del tipus «Desposori de Sant Francesc i la pobresa», «Follia santa» o «Lo tresor de la pobresa», a més de servir de lema i sortir de biaix en altres poemes.

Un altre punt de relació clar entre tots tres llibres fa referència a la realitat d'un calvari personal que és constantment peixat per símbols, llocs i citacions de la Passió de Crist. A *Sant Francesc*, l'experiència del calvari és viscuda en els poemes relacionats amb l'estigmatització del sant i només d'una manera metafòrica impliquen Verdaguer, ànima germana, en el procés. Per contra, en els altres dos llibres, la realitat que s'hi planteja és la d'un calvari individualitzat, patit dolorosament per Verdaguer. Això, al marge que la Passió de Crist sigui presentada amb una tradicional successió de tòpics religiosos: unes vegades la Creu és un recer de consolació i, unes altres, com ja s'ha dit, el dolor i patiments del Calvari són el preu que s'ha de pagar per conquerir la glòria del cel. I amb la sagnant paradoxa que les ànimes triades, aquelles a qui més estima Jesús, han de passar proves molt dures i calvaris dolorosos.

El patiment de Verdaguer, definit com una passió individualitzada que és, alhora, translació i reflex de la de Crist, es pot seguir garbellant un rosari de diferents exemples: «Feliços mil vegades los qui ploreu,/ los qui mortal persecució pateixen,/ los qui beuen, com jo, vinagre i fel», diu en un dels primers poemes de *Flors del Calvari*. O bé en la composició «Dolors i amors», on Verdaguer s'identifica, explícitament, amb Jesús fent el mateix camí entre l'Hort de Getsemaní i el Calvari. O en el poema «Fins a morir», on accepta que la seva creu és una estella petita «que de la vostra, oh Jesucrist, m'heu dat;/ vull abraçar-me des d'avui amb ella/ fins a morir amb Vos crucificat».³⁴ És, en darrer terme, el desig manifestat pel poeta en una altra composició de títol tan evident com aquest «Com Vos» i en diferents pensaments breus de l'apartat «Flors de Mira-Cruz».

En els articles de la primera sèrie *En defensa pròpia*, bé que en un altre to, es tornen a resseguir les giragonses de l'itinerari de Verdaguer, paral·lel al de Jesús, des de Getsemaní fins al Calvari. «Explicaré fil per randa [...] ma passió», apunta en el primer article a *La Publicidad* i continua: «en què, com en la del bon Jesús, no faltin acusadors, sobretot els que tiren la pedra i amaguen la mà; falsos testimonis,

32. Jacint VERDAGUER. *Sant Francesc*, op. cit., p. 34.

33. Jacint VERDAGUER. *Flors del Calvari*, op. cit., p. 73.

34. Jacint VERDAGUER. *Flors del Calvari*, op. cit. Respectivament, p. 31, 51 i 54.

sacerdots, escribes i faritzeus; Pilats que es renten les mans després de condemnar-me, amics que fan lo paper de Judas, i parents que fan lo paper de Caïn».³⁵ Verdaguer relata els fets, descabdella la madeixa segons la seva perspectiva i explica la visió que té de la història amb detalls plens de realisme, però en cap moment no oblida les falques que calen per tal de deixar clar el paral·lelisme que es pot establir —que vol que el lector estableixi— entre tots dos Calvaris. És per això que la pujada de Verdaguer fins al seu Gòlgota particular s'acompanya amb les correspondències que fan al cas de la Passió de Crist. Quan parla de la feina d'almoïner, per exemple, al·ludeix als tres «cirineus» que l'ajudaren, i remarca que els dos primers «se cansaren d'ajudar-me a portar la creu».³⁶ Més tard, la sortida de Can Comillas és presentada com el judici popular previ a la crucifixió: «verament me tenien lo peu al coll. Si en aquell *tolle, tolle, crucificau-lo*, alguna persona de bon seny i de bon cor me volia defensar, què podia respondre?».³⁷ La policia que es presenta, en dues ocasions, a detenir-lo és comparada a l'estol de soldats romans de l'Hort de les Oliveres: «Los agents de policia no hi jugaven tots sols com no eren sols los soldats romans en la presa de l'Hort de Getsemaní; calia alguna persona amiga que, ben enterada de mos hàbits i costums, aconsellés, triés l'hora i lo punt i dirigís la maniobra infame».³⁸ Jaume Collell i Narcís Verdaguer i Callís són, potser, els candidats a ocupar la plaça i la feina de Judes en aquest camí personal del Calvari. «Amics de tota la vida i parents estimats», apunta en un altre indret, «se'm venien traïdorament per menos de trenta diners».³⁹ Una passió que tanmateix continua fins que no arriba el moment culminant de la suspensió *in divinis*: «Arribava, gràcies a Déu, al capdamunt del Calvari. Lo 23 de juliol, entre una i dues de la tarda, vingueren a visitar-me quatre enviats del tribunal eclesiàstic de Vic, fent-me saber de paraula i per escrit que havia sigut suspès de llicències *in divinis*».⁴⁰

* * *

La tador de 1895 tots tres llibres —*Sant Francesc, En defensa pròpia* (primera sèrie) i *Flors del Calvari*— van situar Verdaguer al centre mateix d'un subtilíssim joc de miralls. La literatura potser no és altra cosa que un joc de miralls, i en el poema «Vora la mar» Verdaguer ja es queixava de l'enganyosa poesia que li havia ensenyat a construir una mena de mons damunt la sorra que s'esborraven massa fàcilment: «poemes, ai! que foren una estona/ joguina d'infantons, / petxines que un instant surten de l'ona / per retornar al fons».⁴¹ Tots tres llibres, però, ajudaren Verdaguer a mesurar el gruix de la pròpia tragèdia que va saber emmirallar, sense embuts, amb els models més alts de la tradició religiosa del cristianisme: la Passió de Crist i la vida de Sant Francesc d'Assís, que fou anomenat el Crist de l'Edat Mitjana. Un doble mirall que justificava ras i curt el cop de força de la seva rebel·lia.

35. Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1204.

36. Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1207.

37. Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1209.

38. Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1213.

39. Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1214.

40. Jacint VERDAGUER. *En defensa pròpia*, op. cit., p. 1214.

41. Jacint VERDAGUER. *Flors del Calvari*, op. cit., p. 147-149.

Aquests foren els agafadors i la taula de salvació enmig del naufragi per a un Verdaguer acorralat i engolit per les turbulències de la crisi: es tractava d'argumentar que el món és una mentida, que l'única veritat rau en la salvació, en la rampe-llada d'abandonar-ho tot i en la certesa, en darrer terme, que «la bogeria dels sants és Déu qui la dóna». Una ideologia potser massa simplista, però raonada per la pròpia tradició cristiana: el convenciment que la vida és una vall de llàgrimes i que la veritable existència no comença fins després de la mort. S'anhela morir per arribar a la vida eterna i es demana, com a acte suprem d'amor, poder seguir les petges de Jesús a la terra passant pel sedàs d'un calvari purificador. No és difícil seguir aquesta argumentació de Verdaguer a les pàgines dels tres títols transitats. El poeta trans-vestí la pròpia tragèdia amb arguments manllevats a la mística que, a la vegada, li serviren per justificar el rampell de la seva rebel·lia. Es lliurà a una providència que, segons el seu raonament, l'afavorí fent-lo passar per l'adreçador d'un calvari singular. Es així que tractà de combatre la falsa saviesa del món amb la folia de la creu convençut que «la bogeria dels sants és Déu qui la dóna».